

mph.sdcongress.ir

هشتمین همایش بین المللی مدیریت، روانشناسی و علوم انسانی با رویکرد توسعه پایدار

8th International Conference on
Management, Psychology & Humanities with sustainable development approach

زنان و جامعه‌ی پایدار در فرهنگ اسلامی

محبوبه روحی

Email: M.roohi@iaumol.ac.ir استادیار گروه علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد آیت الله آملی، آمل، ایران

چکیده

زنان نقش مهمی در جامعه دارند. آنها ستون فقرات خانواده‌ها هستند و برای رشد و توسعه‌ی جوامع بسیار مهم می‌باشند. با این حال، برای قرن‌ها، زنان به حاشیه رانده شده و در معرض تبعیض قرار گرفته بودند. اما برخلاف این امر در جهان اسلام به زنان نقش و جایگاه آنان نگاه متفاوتی می‌شود. در این فرهنگ، نقش زنان در عرصه‌های اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و مذهبی به خوبی شناخته شده است به نحوی که اولین نمونه‌ی آن را می‌توان در نقش حضرت خدیجه در همراهی با پیامبر مشاهده نمود آن‌گاه که همه‌ی ثروت خود را در راه اسلام خرج می‌کند. مبتنی بر این نقش، در فرهنگ اسلامی زنان یکی از مهمترین نقش‌های زنان شکل‌دهنده‌گی آنها به جامعه‌ای هنجارگرا است. به عبارتی بین جایگاه زن و جامعه پایدار در همه ابعاد رابطه‌ی دوسویه و مستقیم برقرار است. بر این اساس سوال اصلی این مقاله آن است که؛ زنان در فرهنگ اسلامی چگونه منجر به شکل‌گیری جامعه‌ای پایدار می‌شوند؟ یافته‌های پژوهش با بهره‌گیری از روش توصیفی- تحلیلی حاکی از آن است که نگاه متفاوت به ارزش‌های زن در فرهنگ اسلامی منجر به ایفای نقش آنان در پایداری جامعه شده است.

واژه‌های کلیدی

زن، فرهنگ اسلامی، جامعه پایدار، سبک زندگی.

mph.sdcongress.ir

هشتمین همایش بین المللی مدیریت، روانشناسی و علوم انسانی با رویکرد توسعه پایدار

8th International Conference on Management, Psychology & Humanities with sustainable development approach

1. مقدمه

زنان نقش مهمی در ساختن جامعه ایفا می کنند و اغلب نقش های رهبری را در سازمان های اجتماعی بر عهده می گیرند (Ayesha, 2023). همان گونه که زن در خانه حکم قلب و محور را دارد، در جامعه نیز همین جایگاه برای او قابل تصور است. بنابراین هرگاه کارکرد و کارویژه این قلب دچار تغییر شود جامعه انسانی نیز در همان راستا دچار تغییر خواهد شد. مطابق با این جایگاه محوری، زنان را باید یکی از ارکان اساسی و حتی به نوعی رکن اصلی رسیدن به یک جامعه پایدار و به تبع آن توسعه پایدار دانست. در واقع بدون زنان و دادن جایگاه محوری و درست به آنان توسعه یک جامعه به سمت پایداری و تعادل محقق نخواهد شد. این امر به آن دلیل است که زنان در همه ی امور مرتبط با جامعه نقش مستقیم دارند. اما توجه به این نکته اساسی است که تفاوت در جایگاه و انتظارات از نقش زنان زمینه ی تغییر در خانواده، سبک زندگی و نهایتاً جامعه را فراهم می آورد. از اینرو جامعه پایدار و توسعه یافته جامعه ایست که نه تنها پیشرفت اقتصادی، اجتماعی و همه جانبه ی را برای شهروندان در بر دارد بلکه به گونه ای رشد یافته که برای نسل های آینده ی نزدیک و دور نیز تداوم می یابد. چنین جامعه ای به دست نمی آید مگر این که به نقش و جایگاه واقعی زنان به عنوان محور اساسی توسعه در آن توجه شود. در خصوص این امر با توجه به تفاوت های بنیادین بین فرهنگ اسلام و غرب؛ انتظارات، جایگاه و نقش های متفاوتی برای زنان در این دو فرهنگ تعریف و وجود دارد. در نتیجه ی این نگاه های متفاوت، زنان در دو فرهنگ اسلامی و غربی تاثیرات متفاوتی بر جوامع داشته و دارند. با هدف واکاوی این تاثیر، سوال این مقاله آن است که: زنان در فرهنگ اسلامی چگونه منجر به شکل گیری جامعه ای پایدار می شوند؟ برای بررسی این سوال از روش توصیفی - تحلیلی استفاده می شود و مبنای جمع آوری داده های پژوهش نیز روش کتابخانه ای و اسنادی است. فرضیه پژوهش آن است که توجه به جایگاه و نقش ویژه ی زنان در فرهنگ اسلامی باعث نقش آفرینی آنها در ایجاد جامعه ی پایدار با پرورش نسل های مبتنی بر سبک زندگی والا می شود.

2. مفهوم نظری جامعه پایدار

جامعه پایدار نظامی کلیت یافته است که اجزای آن از قبیل افراد، قوانین، محیطها و نهادهای گوناگون مانند خانواده، مدرسه و... در تعامل با یکدیگر بوده و با پیرامون خود در انعطاف پذیری و تحول پذیری باقی بمانند. در این نوع جامعه، پایداری مبین توانایی های و ظرفیت یک نظام برای رشد و توسعه خود، افزایش خروجی های متنوع و همچنین حفظ یگانگی و هویت خود در برابر تغییرات و تحولاتی است که از درون یا بیرون بر آن تحمیل می شود. به واقع اصل اساسی در یک جامعه پایدار، تحول پذیری و افزایش ضریب انعطاف پذیری است. مهمتر از آن این که پایداری این جامعه دقیقاً بر اساس ظرفیت های درونی آن تعریف می گردد. در نتیجه این نوع جوامع درعین این که رشد و بالندگی خود را تضمین و تنظیم می کنند، به طور دائم عوامل شکنندگی را حذف کرده یا تغییر می دهند. در این میان توسعه شاخص اصلی تمایز میان جوامع پایدار و جوامع ناپایدار است (وطن پرست، 1387: 1). در خصوص این نوع جامعه و توسعه آن امروزه زنان جایگاه مهمی یافته اند. به این معنا که بخش عمده ای از توسعه ی جامعه معطوف به زنان گردیده است. اهمیت این امر تا جایی است که سازمان ملل نیز در جلسات، گردهمایی ها، سیاست گذاری ها و به طور کلی اعلامیه های مختلف خود به این مهم مکرراً پرداخته است. به واقع اکنون در بسیاری از کشورها تاکید می شود که جایگاه زنان و توانمندی آنها برای دستیابی به برابری، توسعه و صلح اساسی است (Boateng, 2016: 12). چرا که قدرت دادن به زنان، باعث بهبود وضعیت سیاسی، اجتماعی، اقتصادی در جامعه می گردد و از دل این امر توسعه ی پایدار نمایان خواهد شد. در روند حرکت و ایجاد این نوع جامعه نظریه پردازان بسیاری بر نقش و اهمیت زنان تاکید کرده اند. به عنوان مثال «آمارتیا سن» به نقش فاعلی زنان در ایجاد توسعه همه جانبه جامعه پایدار اشاره می کند (اسدزاده و دیگران، 1396: 362). اما نکته اساسی آن است که وارد کردن زنان به جامعه نباید به جایگاه و نقش های واقعی آنها لطمه ای وارد کند. به عبارتی ایجاد توازن و تعادل بین این نقش ها و نقش آفرینی زنان در روند توسعه جامعه امری حیاتی است و از اینرو هر نوع افراط و تفریط می تواند کل سرنوشت یک جامعه را با نابودی مواجه سازد و به همین منوال نگاه درست و نقش آفرینی زنان بر اساس جایگاه واقعی شان می تواند جامعه را به سمت توسعه و تعادل، توسعه و پایداری سوق دهد.

3. جایگاه زن در فرهنگ اسلامی

mp.h.sdcongress.ir

هشتمین همایش بین المللی مدیریت، روانشناسی و علوم انسانی با رویکرد توسعه پایدار

8th International Conference on
Management, Psychology & Humanities with sustainable development approach

امروزه یکی از مهمترین معیارها جهت سنجش درجه‌ی توسعه‌یافتگی یک کشور، میزان اهمیت و اعتباری است که زنان در آن جامعه دارند (محمدی، زعیمی و محمدی، 1395: 110). در فرهنگ غربی، توجه و توانمندسازی زنان اغلب با مراحل خاصی از جنبش حقوق زنان در تاریخ همراه بوده است. این جنبش به سه موج تقسیم می‌شود؛ اولین موج آن در قرن 19 و اوایل قرن 20 آغاز شد که در آن حق رای یک ویژگی کلیدی بود؛ موج دوم آن در دهه 1960 شامل انقلاب جنسی و نقش زنان در جامعه بود؛ موج سوم آن در دهه 1990 با جنبش فمینیسمی آغاز شد. با وجود این در این فرهنگ زنان و دختران همچنان با تبعیض و خشونت روبرو هستند (World Vision, 2023). این در حالی است که به اعتراف اغلب اندیشمندان یکی از عالی‌ترین برنامه‌های اسلام که این دین را سرآمد تمام ادیان قرار داده است، از بین بردن تمام بی‌عدالتی‌ها نسبت به زن بوده است (صادقی و تقوی، 1381: 33). ویژگی‌های جسمی و روحی زن اقتضاء دارد که برای او نوعی حقوق خاص پیش‌بینی شود و اسلام بر این نکته تاکید بسیار داشته است. تا پیش از اسلام زن به عنوان تهدیدی برای شرافت خانواده تلقی می‌شد و ارزش زنده به گور شدن را در دوران نوزادی داشت. او یک شی بود که می‌توان آن را در بزرگسالی خرید، فروخت و به ارث برد. اما اسلام از موقعیت حقارت و ناتوانی قانونی، زنان را به جایگاه کنترل و اعتبار در خانه و جامعه رساند (Bhat and Rather, 2023: 13). اسلام تنها دینی است که بطور علنی و برخلاف همه سنت‌های مخالف با زن، او را در انسانیت هم ردیف مرد معرفی کرد و برای او مقام اجتماعی و خانوادگی نیز قرار داده و در یک تقسیم کار اجتماعی وظایف زن را بسیار محدود نمود و او را به سبب نقش مهم طبیعی‌اش که در عمل نقش مادری نامیده می‌شود در حوزه اجتماعی هم در درجه عالی قرار داد. به این معنا اسلام بزرگ‌ترین خدمت را با اصولی که در قوانین و احکام مربوط به زن قرار داده به وی اعطا کرده است. یعنی همزمان با آشنا کردن زنان به حقوق واقعی خود شخصیت و کرامت فراموش شده ایشان را احیاء نمود. در همین خصوص نوشته مجله «اسلامیک ریویو» چاپ لندن بسیار تأمل برانگیز است که می‌نویسد: «وضع اسلام در مورد زن از این لحاظ جالب است که اسلام در هزار و چهارصد سال پیش برای زنان حقوقی تثبیت کرد که زنان انگلستان فقط در نیمه‌ی اول قرن بیستم، به وسیله طرحی که در پارلمان به تصویب رسید، از آن برخوردار شدند» (صالحی، 1392: 7). در همین راستا نیز استاد مطهری می‌نویسد: «اسلام، بزرگ‌ترین خدمات‌ها را نسبت به جنس زن انجام داده است. به طور کلی، اسلام به زن جرئت داد، شخصیت داد، استقلال فکر و نظر داد و حقوق طبیعی او را به رسمیت شناخت» (مطهری، 1378: 90). اسلام هیچ‌گاه زن را از شرکت در کارهای اجتماعی و مشارکت در امور سیاسی و حکومتی نهی نکرده است مگر آن که خود زن آن را برای خود کاری سنگین بشمارد. در یک نگاه می‌توان گفت جایگاه و نقش زن در اسلام را می‌توان همان حقوق طبیعی او دانست که طبیعت با توجه به سازواره و ساختار جسمی و روحی زن برای او در نظر گرفته است و این همان چیزی است که او را برای راهبری زندگی توانا می‌سازد.

4. سبک آفرینی زن اسلامی

در طول تاریخ زنان نقش کلیدی در حفظ نظم و عادی‌سازی شرایط جامعه باطنی کرده‌اند (حیدری، 1397: 108). زن همانند اتم جامعه است که بدون آن هیچ چیز وجود نخواهد داشت (Mojumder, 2020: 1026). زن ایجاد محیط خانوادگی سالم سنگ‌بنای جامعه انسانی قدرتمند، آینده‌نگر و آرام را فراهم می‌سازد. بدون وجود چنین محیطی، جامعه از لحاظ عاطفی گسسته، از لحاظ معنوی و روحی آسیب‌پذیر و خلاقیت افراد جامعه به تدریج از دست می‌رود و از آنجا که زنان رکن اصلی خانواده را تشکیل می‌دهند بنابراین زن شایسته مایه‌ی قوام زندگی خانوادگی صحیح و خانواده صالح نیز مایه‌ی قوام جامعه است و این امر محقق نمی‌شود مگر از طریق یک سبک زندگی والا و ارزش‌محور که هدایت و مدیریت آن به وسیله زن انجام می‌گیرد. به گفته‌ی سازمان ملل متحد، در اغلب کشورهای دنیا کیفیت زندگی زنان برابر با مردان نیست. این نشان می‌دهد که زنان در این جوامع عموماً جنس ضعیف‌تر تلقی می‌شوند (Badey, 2015: 1). اما این امر در فرهنگ اسلامی کاملاً متفاوت است. به این معنا که برخلاف فرهنگ غرب، فرهنگ اسلامی جنسیت را همواره خارج از ذات و ماهیت انسانی دانسته، و مرد و زن بودن را موجب تمایز نوع انسانی نمی‌داند؛ بلکه نظام تکوینی عالم، مردانگی و زنانگی را موجب شده است. در واقع در مکتب اسلام، زن (همانند مرد) از همه ویژگی‌های انسانی بهره‌مند است (فتاحی‌زاده و مهدوی‌راد، 1380: 205)، چرا که زنان و مردان و همه‌ی انسان‌ها از یک منشأ خلق شده‌اند و از اینرو زنان در انسان کامل بودن با مردان سهیم و برابر هستند، اما در اسلام بر عفت زنانه هم تاکید شده است که نشانه احترام بیشتر به آنهاست (Abdul-Rauf, 2000: 24). این مولفه‌ی مفهومی بسیار مهم در مورد چگونگی اندیشه‌ی تمدن غرب در مورد زنان آشکار می‌کند و آن این است که این تمدن زنان را فاقد سهم کامل در انسانیت می‌داند.

mp.h.sdcongress.ir

هشتمین همایش بین المللی مدیریت، روانشناسی و علوم انسانی با رویکرد توسعه پایدار

8th International Conference on Management, Psychology & Humanities with sustainable development approach

هرچند در دوران معاصر چنین اظهار شده است که زنان و مردان انسان‌های کاملی هستند، اما این امریست که در همین اواخر، در سنت‌های غربی مشاهده شد. از سوی دیگر در فرهنگ اسلامی هرچند زنان و مردان با یکدیگر تفاوت دارند، اما با یکدیگر تضاد ندارند؛ تضادی که بنیان بسیاری از اندیشه‌های غربی، به خصوص عقاید فمینیستی می‌باشد. از جمله این عقاید کشمکش و جنگ جنسیت‌هاست. در حالی که این کشمکش در اسلام وجود ندارد. از نگاه اسلام زنان و مردان دوشادوش همدیگر کار می‌کنند، دقیقاً همان‌گونه که شب و روز تغییر می‌کنند و شما در طول روز و شب به حیات خود ادامه می‌دهید، به همین‌سان، زنان و مردان با یکدیگر در تضاد نیستند و با یکدیگر رقابت نمی‌کنند، بلکه دارای هدف و مقصدی یکسان می‌باشند که همان انسان بودن است. آنها نقش‌های متفاوتی دارند، اما این نقش‌ها مکمل و لازم و ملزوم یکدیگرند (تمیمی، 1383: 80). از بزرگ‌ترین نگرش‌های اسلام به زن آن است که در این دین زن به موازات نقش تربیتی در خانواده‌ها و اجتماع می‌تواند به فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی بپردازد. اسلام مانع مشارکت زنان در فعالیت‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی نمی‌شود بلکه برای این کار ارزش قائل است. از این دریچه زن عضوی موثر در اجتماع است و باید مانند مردان در مسایل مهم اجتماعی نقش‌آفرینی کند. براساس همین نگاه است که ویل دورانت، فیلسوف و تاریخ‌نگار مشهور غربی، در باب اسلام و فرهنگ اسلامی معتقد است اسلام در سبک زندگی با کمترین تلفات، انقلابی بزرگ به پا کرد و این خودش بزرگ‌ترین هنر است. چرا که جایگاه و حقوق زن در اسلام با بیان شرایط تعادل انسان‌ها که ناظر بر بعد فردی و اجتماعی زن می‌باشد زمینه‌ی ایجاد تعالی جامعه از توانمندی‌ها و شایستگی‌ها شده و راه توسعه‌ی متوازن، همه‌جانبه و پایدار را تسهیل می‌کند. در واقع اسلام در نهایت ظرافت و دقت و به دور از هرگونه افراط و تفریط زمینه را برای بروز استعداد‌های انسانی زن به وجود آورده است و نتیجه‌ی این امر تشکیل جامعه‌ای بر مدار ارزش‌های انسانی می‌باشد. بنابراین نقش‌آفرینی زنان در خانواده برای فرهنگ‌سازی در زمینه‌ی عواملی مانند روابط عاطفی و اجتماعی اعضای خانواده، به راحتی بسیاری از مشکل‌ها را در خود هضم می‌کند و شرایط را برای رشد فراهم می‌کند که به نوعی پیش‌زمینه‌ای است تا سبک خاص افراد را در محیط بیرونی و به‌خصوص جامعه فراهم سازد. بر این اساس فرهنگ اسلامی وجود برخی پیش‌زمینه‌های فطری را برای تمایز جنسیتی نقش‌ها بدون پذیرش خصلت جبرگرایانه تأیید کرده است اما در عین حال تأکید می‌کند موانع بیرونی قادرند تأثیر آنها را متوقف یا زایل سازند، مانند تفاوت در قدرت جسمی و نیز اقتضاهای نقش‌های مادری که این خود نمایانگر نقش مراقبت‌گرایانه‌ی مادران می‌باشد (توسکی، 1392: 3). در نتیجه اسلام بر پایه‌ی همین نقش حساس زن، او را در همه‌ی مزایای زندگی سهیم کرده و چه به عنوان همسر و چه مادر، جایگاه زن در زندگی را بر اساس شخصیت مستقل و برابر با مرد و در نظر گرفتن هویت زنانه اش طراحی کرده و در این مسیر هیچ تناقضی برای نقش‌آفرینی یا محروم کردن و به حاشیه راندن او باقی نگذاشته است. در این خصوص سید قطب سخن زیبایی دارد که به خوبی تأثیر فرهنگ اسلامی و جایگاه زن در ایجاد جامعه والا را نشان می‌دهد. وی می‌گوید: «اگر بزرگداشت و تکریم شریعت الهی اسلام نبود، امکان نداشت که زن، هویت واقعی‌اش را احراز کند. اسلام با روشی شایسته و بایسته، کل بشریت را - اعم از زن و مرد - تکریم کرد و جایگاه رفیع بشر را که حامل نفخه‌ای از روح الهی است، ترسیم نمود و این گونه بود که زن، مقام و منزلت خویش را باز یافت. با این نگرش، انسان تولدی دوباره یافت؛ چرا که ارزش‌های آسمانی و ملکوتی، جایگزین ارزش‌های مادی و زمینی شد، و ملاک ارزش، روح با کرامت انسانی شد که با پروردگار خویش پیوند خورده است. در این جهت زن و مرد تفاوتی ندارند» (فتاحی‌زاده، 1383: 30).

نتیجه‌گیری

هرم اصلی پیشرفت هر جامعه در خانواده شکل می‌گیرد و در این بین زن به عنوان رکن رکن خانواده در ایجاد خانواده‌ای متعالی و از دل آن جامعه‌ای پایدار نقشی تأثیرگذار دارد. از سوی دیگر داشتن یک سبکی از زندگی مناسب بستر و لازمه تشکیل چنین جامعه‌ای است. بنابراین برای داشتن یک سبک از زندگی متعالی توجه به نقش و جایگاه زنان امری انکارناپذیر است چرا که شناخت آن می‌تواند مسیر را برای مرتفع شدن چالش‌های پیرامون این موضوع مهیا کند. همین امر باعث شده تا فرهنگ غربی با نگاه نادرست، یک سوئیه و ابزاری به زنان و تحقیر کردن نقش‌های اصیل زنانه وی را از مدار نقش‌آفرینی در زندگی خارج و در نتیجه زمینه‌ی سقوط جامعه را فراهم نماید. در سوی دیگر اسلام با در نظر گرفتن هم زمان نقش‌های جنسیتی و تفاوت‌های زنانه و نیز احیاء کرامت و هویت واقعی آنان، زنان را به عنوان سبک‌آفرینان زندگی والا در مرکز مدار قرار داده است. در جمع‌بندی برای نشان دادن اهمیت نقش و جایگاه زنان در فرهنگ اسلامی می‌توان گفت غرب زن را از بندگی و جان‌کندن رها نمود اما گرفتار بندگی و جان‌کندن در کارخانه کرد. یعنی غل‌وزنجیری را باز و

mph.sdcongress.ir

هشتمین همایش بین المللی مدیریت، روانشناسی و علوم انسانی با رویکرد توسعه پایدار

8th International Conference on
Management, Psychology & Humanities with sustainable development approach

غل و زنجیر بدتری به دست و پای زن بست. در حالی که اسلام با الزام مرد به تامین نیازهای زن، نه تنها او را از حضور در اجتماع و اشتغال منع نکرد بلکه زمینه را برای تعالی بخشیدن به نسل‌های بشر با حفظ کرامت و نقش‌های خاصش نیز فراهم کرد.

منابع

- [1] احمد اسدزاده و دیگران، 1396. بررسی نقش اشتغال و تحصیلات زنان بر رشد اقتصادی ایران، فصلنامه زن در توسعه و سیاست، 15(3): 359-381.
- [2] علی تمیمی، 1380. نگاهی تطبیقی به جایگاه تعالی زنان در اسلام و غرب، ترجمه ابوالفضل ایمانی راغب، مجله مباحث بانوان، 1(2): 75-88.
- [3] سمانه توسکی، 1392. ترویج سبک زندگی اسلامی و نقش تربیتی زنان، نشریه پیام زن، 1(267): 1-15.
- [4] فریبا حیدری، 1397. نقش و مشارکت زنان در توسعه پایدار، فصلنامه مطالعاتی صیانت از حقوق زنان، 1(3): 100-115.
- [5] حسین صادقی و علی تقوی، 1381. نگاهی به جایگاه زن در اسلام، مجله میلغان، 1(32): 32-43.
- [6] نفیسه صالحی، 1392. جایگاه زن در اسلام، مجموعه مقالات همایش بانوی ایرانی، تهران: 1-13.
- [7] فتحیه فتاحی‌زاده، 1387. زن در تاریخ و اندیشه اسلامی، تهران: مرکز پژوهش‌های اسلامی صداوسیما.
- [8] فتحیه فتاحی‌زاده و محمدعلی مهدوی‌راد، 1380. مبانی شخصیت زن از دیدگاه اسلام، فصلنامه علوم انسانی، 1(40): 197-224.
- [9] سلیمان محمدی، حمیده زعیمی و اسکندر محمدی، 1395. بررسی نقش و جایگاه زنان در توسعه پایدار، در: دومین همایش ملی توسعه پایدار، کهگیلویه و بویراحمد، یاسوج: 109-122.
- [10] مرتضی مطهری، 1378. نگاهی به حقوق زن در اسلام، تهران: انتشارات صدرا.
- [11] ابوالفضل وطن‌پرست، 1378. جامعه پایدار، در: پایگاه راسخون، قابل دسترسی در: [www.http://rasekhoon.net/article/show/117086](http://www.rasekhoon.net/article/show/117086)، (بازیابی 15 آذر 1403).
- [12] Muhammad Abdul-Rauf, 2000. The Islamic View of Women and the Family, Third Edition, AL-Saadawi Publications.
- [13] Fawad Ayesha, 2023. Importance of Women In Our Society, in: LinkedIn, availabl at: <https://www.linkedin.com/pulse/importance-women-our-society-ayesha-fawad>, (access 10/12/2023).
- [14] Paul Badey. 2015. The Role of Women in Development, Global Journal for Research Analysis, 4(4):1-5.
- [15] Sartaj Ahmad Bhat and Aadil Hussain Rather, 2023. Status and Rights of Women in Islam, Peer Reviewed and Refereed Journal, 12(5): 13-18.
- [16] Oti Boateng. 2016. Ensuring the Central Role of Women in Development, International Journal of Gender and Women's Studies, 4(2): 11-24.
- [17] Moushumi Mojumder, 2020. The Role of Women in The Development of Society, Journal of Critical Reviews, 7(2): 1025-1029.
- [18] World Vision, 2023. What is women's empowerment?, availabl at: <https://www.worldvision.com.au/womens-empowerment>, (access 10/12/2023).